

פרשת נח יהודה ראק

נמצא, שהבטחה זו של ה', בעקבות קרבנותיו של נח לאחר יציאתו מן התיבה, מהווה התגשמות של דברי למך בקריאת שמו של נח.

אולם, יש כאן קושי - הרי מדובר בשתי קללות שונות: קללת האדמה בזמנו של אדם הראשון (פרק ג', פסוקים י"ז - י"ט) התייחסה לעבודה החקלאית, וקבעה שהצמחת היבול יהיה כרוך בקושי רב ובמאמץ ושהאדמה תצמיח "קוץ ודרדר". לעומת זאת, ביטול קללת האדמה לאחר יציאת נח מהתיבה (פרק ח', פסוק כ"א) מתייחס למחיית האדם מעל פני האדמה. אם כן, לאיזו משתי הקללות מתייחסים דברי למך "זה ינחמנו..." (פרק ה', פסוק כ"ט)?

אפשרויות הפרשנות

ההקבלות הלשוניות (עליהן הצבענו לעיל במרומוז באמצעות הדגשתן) תומכות בשני כיווני הפרשנות, ולכל כיוון פרשנות - קשייו בצדו:

א. אם דברי למך מתייחסים לקללה מזמן אדם הראשון, מדוע התורה ניסחה את ביטול הקללה שלאחר יציאת נח מן התיבה בלשונות המתקשרים לדברי למך? ועוד: היינו מצפים להמשך של סיפור זה - או התקיימות דברי למך עם ביטול קללת האדמה של אדם הראשון באמצעות התקדמות חקלאית כלשהי, או איזה הסבר מדוע הדברים לא מתקיימים. בפועל, אין בהמשך התורה שום התייחסות לביטול הקללה של "בעצבון תאכלנה כל ימי חיך" ואם כן - דברי למך הם משאלת לב גרידא, ללא השלכות להמשך הסיפור, ולא ברור מדוע התורה טורחת לספר עליהם.

רש"י מפרש שדברי למך מתייחסים לקללת אדם הראשון, ושהם מהווים מעין נבואה שהתגשמה. את חסרון הכתובים בסיפור התגשמות דברי למך בשיפור חקלאי רש"י 'משלים' על פי המדרש (תנחומא, בראשית י"א):

עד שלא בא נח, לא היה להם כלי מחרישה, והוא הכין להם, והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה.

(רש"י, פרק ה', פסוק כ"ט).

אולם בפשוטו של מקרא אין זכר לכל זה.

יש מן המפרשים האחרונים שהרחיקו נדוד וראו את התקיימות דברי למך בסיפור נטיעת הכרם על ידי נח (פרק ח', פסוק כ'), כיון שיש נחשב לגורם שמחה, המהווה נחמה מעצבון עבודת האדמה¹. אולם עדיין אין כאן תשובה לבעיה שהועלתה לעיל: מדוע התורה ניסחה את ביטול הקללה שלאחר יציאת נח מן התיבה בלשונות המתקשרים לדברי למך?

1 את השמחה שביין ניתן למצוא בכמה מקומות במקרא: "ויין ישמח לבב אנוש" (תהילים, פרק ק"ד, פסוק ט"ו), "תנו שכר לאובד ויין למרי נפש ישתה וישכח רישו ועמלו לא יזכר עוד" (משלי, פרק ל"א, פסוקים ו' - ז'), וכן "כוס תנחומים" (ירמיהו, פרק ט"ז, פסוק ז').

נחמת האדמה

א. את מה ניחם נח?

קללת אדם הראשון, דברי למך ונח

כמו הרבה פרשות מפרשות השבוע, פרשת נח מתחילה באמצע סיפור - ארבעת הפסוקים האחרונים של פרשת בראשית הם פתיחה מובהקת לסיפור המבול:

(ה) וַיֵּרָא ה' כִּי רָבָה רַעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל יֶצֶר מַחְשָׁבַת לְבוֹ רָק רַע פֶּל הַיּוֹם:

(ו) וַיִּנְחַם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֵל לְבוֹ:

(ז) וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחָה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בְּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתֶם:

(ח) וְנַח מִצָּא חֵן בְּעֵינֵי ה':

(פרק ו').

אולם, נראה שהסיפור של נח מתחיל עוד קודם לכן. כאשר למך, מזרעו של שת, הוליד את נח, נאמר:

וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמִעֲצָבוֹן יְדִינוּ מִן הָאָדָמָה אֲשֶׁר אָרְרָה ה':

(פרק ה', פסוק כ"ט).

נראה ברור שלמך מדבר על קללת האדמה מזמנו של אדם הראשון:

(יז) וּלְאָדָם אָמַר כִּי שְׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וַתֹּאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אַרְוֶרָה הָאָדָמָה בְּעֵבְרִיךָ בְּעֲצָבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ:

(יח) וְקוֹץ וְדֶרֶדֶר תִּצְמַח לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה:

(יט) בְּזַעַת אֶפֶיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵדְךָ אֶל הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי עָפָר אֶתָּה וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב:

(פרק ג').

אכן, בחיי נח יש ביטול של קללת אדמה:

וַיַּרְחַ ה' אֶת רֵיחַ הַנִּיחַח וַיֹּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ לֹא אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעֵבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רַע מִנְעֻרָיו וְלֹא אֶסֶף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי:

(פרק ח', פסוק כ"א).

ובנות האדם. בין אם בני האלוהים הם דמויות אנושיות או לא, אין ספק שהמילה 'אדם' כאן מתארת את שאר בני האדם, שאינם בני האלוהים. בפסוקים אלה בני האלוהים הם הפועלים, כאשר האדם ובנותיו הם הנפגעים הפאסיביים. דברי ה' בפסוק ג' פתוחים לפרשנויות שונות - ייתכן שהם דברי פיוס, אך ייתכן שלהפך - הם מבטאים עונש או משהו דומה; בכל מקרה ברור שדברי ה' בפסוק ג' מתייחסים ל'אדם', בעקבות איזו התנהגות פסולה של האדם, אך הדבר איננו מובן, שהרי בפסוקים הקודמים, כפי שאמרנו, האדם הוא הנפגע הפאסיבי. גם אם מבחינה פורמלית בני האלוהים כלולים בקטגוריה 'אדם', הרי שמבחינה ספרותית, השימושים ההפוכים במילה הם מבלבלים ביותר ושוברים את הרצף הסיפורי.

שתי הבחינות בפרשה

מסתבר, שיש כאן שתי בחינות. אנחנו משתמשים כאן במתודולוגיה פרשנית המכונה 'שיטת הבחינות'. שיטה זו פותחה על ידי מ"ר הרב מרדכי ברויאר. את דברי הרב ברויאר על אודות שיטתו ואת פרשנותו באמצעות שיטתו ניתן למצוא בספרו 'פרקי מועדות', בספרו 'פרקי בראשית' ובספר 'שיטת הבחינות' של הרב מרדכי ברויאר. לפי שיטת הבחינות, הקב"ה כתב את התורה במבנה ריבוי, עם סיפורים או קטעים הלכתיים מקבילים, 'בחינות' שונות, שכל אחד מהם יכול לעמוד ולהקרא בפני עצמו, באופן שתתכנה סתירות ביניהם. לעיתים רבות הבחינות משולבות זו בזו ליצירת קטע מצורף. הקטע המצורף מטשטש את נקודות המעבר מסיפור לסיפור, אבל גם משמר את הקשיים שבמעברים ביניהם. כל סיפור מביע תוכן עצמאי, שהוא חשוב כשלעצמו, ואשר יש יחס ביניהם, המצדיק את שילובם לסיפור אחד. באמצעות הקשיים הנובעים מצירוף הבחינות, כגון כפילויות וסתירות, ניתן לחשוף את שתי ה'בחינות' העצמאיות ולאחר מכן לעמוד על משמעויותיהן. מלבד חלוקות מקומיות של פרשות לבחינות, ניתן לחלק את ספר בראשית באופן כללי לשתי בחינות. בחינה אחת משתמשת רק בשם "אלוקים" והבחינה השנייה (גם) בשם הוויה (י-ה-וה). כמובן, מלבד חילוף השמות, מבדילים בין הבחינות גם שינויים סגנוניים ותכניים אחרים.

מקובל לשייך את סיפור בני האלוהים ובנות האדם לבחינת שם הוויה. אולם, לאור הקושי שהצבענו עליו, מסתבר לחלק את הפרשה: בפסוק ג' מופיע שם הוויה, ולכן הוא בוודאי שייך לבחינת שם הוויה; את פסוקים א'-ב', המהווים יחידה אחת אשר אין בינה לבין פסוק ג' רציפות, נראה לשייך לבחינת שם אלוקים. פסוק ד' מזכיר במפורש את האירועים מפסוקים א'-ב', ולכן גם הוא שייך לבחינת שם אלוקים. אם כן, הקושי שהעלינו בפרשת 'בני האלוהים' נפתר כך: התייחסות ה' לאדם בפסוק ג' השייך לבחינת הוויה איננה קשורה כלל למעשי בני האלוהים המתוארים בפסוקים א', ב' וד' השייכים לבחינת אלוקים, ואם כן אין התייחסות של ה' לאדם, הנפגע הפאסיבי, בעקבות מעשי בני האלוהים; פסוק ג' מתייחס לפסוקים אחרים, קודמים,

ב. אם דברי למך מתקיימים בהבטחה שלא לחזור על מחיית האדם - מדוע שלמך יחשוב בכלל על אפשרות כזו לפני בוא המבול, ואיזו מין נחמה מביא נח ביחס למצב שבזמן לידתו, זמן שבו רעיון המבול טרם נולד? ועוד: מה משמעות ההקבלות הלשוניות לקללת אדם הראשון?

ראב"ע מתעלם מן ההקבלות הלשוניות הנ"ל ומפרש שדברי למך מתקיימים בכך שנח הוא המחייב את האדמה על ידי הקמת העולם החדש בעקבות המבול. לדעת ראב"ע, כינוי נח "איש האדמה" בסיפור נטיעת הכרם (פרק ח', פסוק כ') קשור לעניין זה. כדי לענות על השאלה כיצד למך יכול להתייחס לאפשרות של מבול, ראב"ע מציע שמדובר בנבואה של נביא שנאמרה ללמך (ראב"ע מציע שהנביא היה אדם הראשון), או שלמך ידע זאת "בדרך חכמה" (כנראה כוונתו לאסטרולוגיה).

אולם, גם דברים אלה חסרים מן הספר, וכמו כן הם באים להתמודד רק עם השאלה הטכנית כיצד למך יכול היה לדעת את הדברים, אך עדיין לא מובן מה הצורך והרלוונטיות של הדברים בזמנו של למך.

נראה שבהכרח כוונת למך הייתה לקללת האדמה מזמן אדם הראשון: מבחינה ספרותית, הקורא בשלב זה של הסיפור צריך להיות מודע רק לקללה זו, ואם כך, משמעות הדברים בהקשרם הוא שלמך מביע איזו משאלה או תפילה לכך שעל ידי בנו נח תהיה נחמה מקללת האדמה מזמנו של אדם הראשון. נצטרך, אם כן, להבין מה משמעות הקישור הלשוני בהמשך, לאחר יציאת נח מהתיבה; ומה עלה בגורל דברי למך.

אולם, לפני שנוכל לענות על שאלות אלה, נעזוב עניינים אלה לעת עתה, ונתמקד בפרשה קצרה העומדת בתווך שבין דברי למך לבין המשך סיפור נח - פרשת 'בני האלוהים' ובנות האדם'.

ב. פרשת 'בני האלוהים ובנות האדם'

הקושי בפרשת 'בני האלוהים'

לשון הפרשה הוא:

(א) וַיְהִי כִּי הָחַל הָאָדָם לָרֵב עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוּת יָלְדוּ לָהֶם:

(ב) וַיֵּרָא בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הָנָה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ:

(ג) וַיֹּאמֶר ה' לֹא יִדּוֹן רֹחֵץ בְּאָדָם לְעֹלָם בְּשֶׁגֶם הוּא בָּשָׂר וְהָיָה יָמָיו וְעֶשְׂרִים שָׁנָה:

(ד) הַנְּפִלִים הָיוּ בְּאֶרֶץ בְּיָמֵים הָהֵם וְגַם אַחֲרָי כֵּן אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶל בְּנוֹת הָאָדָם וַיָּלְדוּ לָהֶם הֵמָּה הַגִּבְרִים אֲשֶׁר מְעוֹלָם אֲנָשֵׁי הָשָׁם:

(פרק ו')

בפרשת בני האלוהים ובנות האדם יש קושי מרכזי: בשני הפסוקים הראשונים מתוארות שתי קבוצות: בני האלוהים

תפילתו של למך, ואומר שעל ידי נח תבוא נחמה לאדם מקללת האדמה.

ד. התגשמותם של דברי למך ונחמת נח לאחר המבול

לאור דברים אלה יש לקרוא מחדש את פסוקי הסיום של פרשת בראשית, אשר, כפי שאמרנו, בעצם הם פתיחה לסיפור המבול:

(ה) וַיֵּאמֶר ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל יֶצֶר מַחְשַׁבַת לְבוֹ רָע רַק רָע כֹּל הַיּוֹם:

(ו) וַיִּנְחַם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֵל לְבוֹ:

(ז) וַיֵּאמֶר ה' אֲמַחֶה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בְּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתִם:

(ח) וְנַח מִצָּא חַן בְּעֵינַי ה':

(פרק ו')

חוזרות כאן לשונות של אדם ואדמה; נחמה, הנחמות, מחיה, וכן; ולשונות עשייה ועצבון. אליטרציות אלה קושרות פסוקים אלה לדברי למך, "זה ינחמו ממעשנו ומעצבון ידינו מן האדמה אשר אררה ה'".

האדם הוא אמנם יצור חולף, הולך ולא שב, אבל כבר לא ניתן להמעיט בחומרת רעת האדם, כי היא רבה. יצרו הרע של האדם אמנם נובע מהיותו בשר, אבל יצר לבו זה הוא רק רע כל היום. משום כך, תמורת "זה ינחמו" - "וינחם ה'", ותמורת "מעצבון ידינו" - "ויתעצב אל לבו". ה' היה רוצה לנחם את האדם מעצבון לבו, אבל כעת רעת האדם מעציבה את ה' וגורמת לו להנחם על שעשה את האדם בארץ. כיוון שכך, ה' מחליט למחות אדם זה מעל אדמה זו; תמורת נחמת האדם מן האדמה - מחיית האדם מן האדמה.

נמצא, שבהנהגה האלוקית נשקלים שני שיקולים: מחד, חולשת האדם מחייבת מידה של רחמים, והמתקת הדין; מאידך, דווקא חשיבות האדם בעיני ה' מעציבה את ה' ומעצימה את חומרת התנהגותו הרעה. בשעת תפילתו של למך גבר השיקול הראשון; בעקבות מעשי דור המבול, גבר השיקול השני.

אולם, שינוי כיוון זה איננו מבטל כליל את תקוותו של למך. שהרי עם הגזירה באה התקווה: "ונח מצא חן בעיני ה'". עדיין יכולה לבא איזו נחמה מנח.

בסופו של דבר נח יוצא מן התיבה, בונה מזבח לה', ומקריב עליו את קרבנותיו. ואז כתוב:

(כא) וַיֵּרַח ה' אֶת רִיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֵּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ לֹא אֶסַף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאֲדָמָה בְּעֵבוֹר הָאָדָם כִּי יֶצֶר לֵב הָאָדָם רָע מִנְעֲרֵיו וְלֹא אֶסַף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי:

השייכים לבחינת הוויה, ואם כן - עלינו לחפש את הפסוקים הקודמים אחרונים השייכים לבחינת שם הוויה².

ג. ביאור דברי למך לאור בחינת שם הוויה

פרק ה' הוא פרק של 'תולדות', לפי פתיחתו, סגנונו ומבנהו. מסיבות שונות שאין כאן המקום לפרטן, מקובל לשייך פרקי תולדות כאלה לבחינת שם אלוקים, גם כאשר לא מופיע בהם אף שם אלוקי. אולם, בפרק ה' יש פסוק אחד החורג מהמבנה הקבוע של הפרק, והמשתמש בשם הוויה. זהו הפסוק שלנו, המתאר את קריאת שמו של נח:

וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמִמַּעֲצָבוֹן יְדִינוּ מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אָרְרָה ה':

(פרק ה', פסוק כ"ט).

מסתבר, שאם בחינת שם הוויה הייתה עומדת לבדה, התורה הייתה מציגה את למך ואת עובדת לידת נח בפסוק לפי סגנון בחינת שם הוויה; אולם, בצירוף הבחינות, עובדת הולדת בן ללמך מופיעה רק בסגנון בחינת שם אלוקים. מבחינת שם הוויה נשארה רק קריאת השם וטעמו. מעתה, בבחינת שם הוויה, עלינו לקרוא את פסוק ג' של פרק ו' כהמשך ישיר לפסוק כ"ט של פרק ה':

וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמִמַּעֲצָבוֹן יְדִינוּ מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אָרְרָה ה':

וַיֵּאמֶר ה' לֹא יְדוֹן רוּחִי בְּאָדָם לְעֹלָם בְּשֶׁגֶם הוּא בָּשָׂר וְהָיוּ יָמָיו מִמָּה וְעִשְׂרִים שָׁנָה:

אם כן, צריך לפרש את דברי ה' "לא ידון..." כמתייחסים לקללת אדם הראשון שנרמזה בדברי למך "זה ינחמו", שהרי דברי ה' עוקבים לדברי למך (על פי בחינת שם הוויה). לפי זה, נראה לפרש את "ידון" במובן דין ומדון, כלומר: לא אמשך לריב עם האדם ולדונו בקללת האדמה, ולכן מדובר בפסוק של פיוס, ויש לפרש את המשך הפסוק ("בשגם הוא...") כדעת הרמב"ן לפי הפסוק בתהלים:

(לח) וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עוֹן וְלֹא יִשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהִשָּׁיב אָפוֹ וְלֹא יַעִיר כָּל חַמָּתוֹ:

(לט) וַיִּזְכֹּר כִּי בָשָׂר הִמָּה רוּחַ הוֹלֵךְ וְלֹא יָשׁוּב:

(פרק ע"ח).

ה', בעקבות תפילתו של למך, אומר שהוא אכן ישיב את חמתו מעל האדם ולא יוסיף להתדיין עמו במידת הדין. האדם ראוי למידת הרחמים, שהרי האדם הוא בשר ודם, בן תמותה ההולך מן העולם אחרי פרק קצר של מאה ועשרים שנה.

לפי הכיוון הפרשני שאנו עומדים בו עתה, משאלתו של למך אכן זוכה להתייחסות - ה' מקבל, באופן עקרוני, את

2 בדרך כלל לאחר חשיפת שתי הבחינות בפרשייה מסויימת ישנם שלושה שלבים: הסבר הפרשייה לפי בחינה אחת, הסבר הפרשייה לפי הבחינה השנייה, והסבר שילוב שתי הבחינות. כאן אנו נעסוק רק בהסבר על פי בחינת שם הוויה, כי רק בחינה זו שייכת לענייננו.

(כב) עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זָרַע וְקָצִיר וְקָר וְחֹם וְקָיִץ
וְחֹרֶף וַיּוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ:
(פרק ח').

נח בקרבנותיו מזכיר לה' שיש גם טוב באדם. השיקול של "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" דומה מבחינה עניינית לשיקול שה' העלה בשעת תפילתו של למך - "בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה". חולשתו היסודית של האדם מעוררת את רחמיו של הקב"ה, וה' נזכר בהחלטתו שלא לדון עם האדם לעולם. מאידך, ריבוי רעת האדם כנראה גורם לכך שלא ניתן לחזור למצב שלפני חטא האדם ולבטל את קללתו. במקום זה, ה' מחליט לקיים את תפילת למך, אך באופן אחר - באמצעות ביטול אפשרות העצבון המוחלט ומחיית האדם מעל פני האדמה.

נמצא, אם כן, שתפילת למך והבטחת ה' "לא ידון רוחי באדם לעולם", מתקיימות כלשונן ולא ככוונתן. נח מביא נחמה מסויימת בכך שמחיית האדם מן האדמה שוב לא תתרחש, אבל יחד עם הבטחה זו נאמר שהעונש של "בזעת אפך תאכל לחם" לא התבטל, אלא הובטח רק ש"זרע וקציר... לא ישבותו".

לעיל דחינו את האפשרות שהתקיימות דברי למך היא בנטיעת הכרם. אולם, ייתכן שנטיעת הכרם בכל זאת קשורה לסיפור. נראה שנח, שגדל והתחנך על בשורת אביו, התאכזב מאוד מהבשורה ש"זרע וקציר לא ישבותו", שהרי הוא ציפה לביטול קללת "בזעת אפך"; מתוך אכזבה וייאוש, ניסה נח בעצמו לדחוק ולכפות את ביטול הקללה, על ידי שסיפק את נחמת היין. אלא שבריחתו של נח מגזירת ה' הייתה גם בריחה מן המציאות, ותוצאותיה היו בושה ובזיון, ולא שמחה ונחמה.